

PRIKAZI I OCJENE

OSOBNÓ IME KAO SOCIOLINGVISTIČKI ZNAK

Miloslava Knappová, RODNÉ JMÉNO V JAZYCE A SPOLEČNOSTI,
Academia, Praha 1989, 204 str.

Češka antroponomastičarka, znanstvenica Ústava pro jazyk český ČSAV, autorka knjige *Jak se bude jmenovat* (I. izdanje, Academia, Praha 1974; II. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Academia, Praha 1985) te mnogobrojnih studija publiciranih u češkoj i inozemnoj literaturi — Miloslava Knappová, prezentira nam plodove svog dugogodišnjeg intenzivnog rada u žarištu kojeg je osobno ime u monografiji naslovljenoj *Rodné jméno v jazyce a společnosti* (Academia, Praha 1989).

Polazeći s pozicija dijalektičko-materijalističke lingvistike, kako je to počesto bilo u donedavnoj slavenskoj onomastici, i oslanjajući se na rezultate (uglavnom češke) onomastike autorka »se snaži podati püvodni, celostni, syntetički obraz postavení rodných jmen v českém jazyce, jejich fungování a současné frekvence v české národní společnosti«. Navedeni su ciljevi diktirali trodijelnu strukturu monografije: *I. Rodná jména v jazyce* (str. 6–74), *II. Rodné jméno ve společnosti* (str. 75–143), *III. Současná frekvence rodných jmen v ČSR* (str. 144–182).

U prvom dijelu knjige (*Rodná jmená v jazyce*), koji se člani na devet poglavlja, autorka se bavi: statusom osobnog imena (definira osobno ime kao sredstvo socijalne i pravne legalizacije osobe, kao atribut osobe koju imenuje, precizira funkcije osobnog imena, osvrtće se na sociolingvističku determiniranost čina imenovanja, ističe potrebu istraživanja češkog antroponimijskog sustava s jezičnog i izvanjezičnog aspekta), osobnim imenom u češkom jezičom sustavu (osvrtće se na pravopisne, fonološke, morfološke i sintaktičke osobitosti osobnih imena), leksičkim karakteristikama osobnih imena (ukratko progovara o imenskoj semantici, o antroponimizaciji apelativa, specijalnim onimijskim poljima, slavenskom i neslavenskom porijeklu čeških osobnih imena kao i o osobnim imenima ugrađenim u frazeme), tvorbenim karakteristikama osobnih imena (ukazuje na zajedničke tvorbene elemente apelativnog i antroponimijskog sustava i na sufikse koji se javljaju samo u osobnim imenima, a najviše prostora i pozornosti posvećuje izvođenju, najplodnijem tvorbenom načinu), jezičnom politikom i kulturom (one imaju, ističe autorka, veliko značenje za funkcioniranje osobnih imena u društvu, a oslanjaju se na jezične i izvanjezične, prije svega socijalno-psihološke činitelje), osobnim imenom u komunikaciji (Knappová nas, među ostalim, informira o specijalnim činiteljima koji utječu na funkcioniranje osobnog imena u komunikaciji: stupanj oficijalnosti komunikacije, različiti društveni položaj sugovornika, različita dob sugovornika te prisutnost/odsutnost imenovane osobe), osobnim imenom u literarnoj komunikaciji, prevođenjem

osobnih imena u međujezičnoj komunikaciji (u općoj društvenoj i službenoj komunikaciji poželjno je, napominje autorica, sačuvati osobna imena u izvornom liku, neprevedena, a u literarnoj je komunikaciji prevođenje dopušteno) i dijalektičkim zakonitostima u razvoju sustava osobnih imena (dinamika razvoja imenskog sustava prati se na planu konkretnog imenovanja i na planu samog sustava).

U drugom dijelu monografije (*Rodné jméno ve společnosti*) M. Knappová promatra osobno ime kao socijalnu kategoriju. Tu nalazimo odgovore na pitanje: koji izvanlingvistički činitelji i na koji način utječu na izbor osobnog imena.

U poglavlju *Odrasť územní stratifikace ČSR ve volbě rodných jmen* autorica repertoar seoskog i gradskog imenika u prošlosti uspoređuje s rezultatima suvremenih istraživanja fonda osobnih imena u gradovima i selima triju čeških krajina, dokazujući kako postupnim nestajanjem razlike između sela i grada dolazi do sve veće sličnosti u njihovim imenicima.

Poglavljje *Odrasť sociální stratifikace ČSR ve volbě rodných jmen* obiluje nizom zanimljivih zapažanja. Izdvojiti ćemo rezultate istraživanja ovisnosti izbora osobnog imena o stupnju obrazovanja roditelja i njihovoj pripadnosti određenoj socijalno-profesijskoj skupini. Roditelji s osnovnom i srednjom školskom spremom (zemljoradnici i radnici u tvornicama) osim osobnih imena slavenskog ishodišta i u češkom društvu tradicijskih neslavenskih imena, svojoj djeci često nadijevaju pomodna, neobična, neadaptirana strana imena (tip *Ingrid, Karin, Patrik*) kompenzirajući na taj način komplekse uzrokovane niskim stupnjem obrazovanja, odnosno niskim društvenim položajem. Roditelji s višom i visokom naobrazbom pri izboru imena za svoju djecu daju prednost nanovo oživjelim imenima (tip *Matěj, Klára, Kristýna*).

Slijedi poglavljje *Odrasť národnostních poměrů ČSR ve volbě rodných jmen*. U njemu nas autorica, uz ostalo, upoznaje s nacionalnom situacijom u ČSR te o udjelu tuđih osobnih imena u matičnim zapisima 1980–1983. Zanimljiv je podatak da se tuda imena (tj. imena tipa *János, Katarzyna* koja svojim likom odaju pripadnost, u navedenim primjercima, mađarskom i poljskom imenskom sustavu) izabiru vrlo rijetko, i to uglavnom u miješanim brakovima. Predstavnici drugih nacija koji već duže vrijeme žive u Češkoj odlučuju se uglavnom za tipična češka imena.

Da je dob majke također važan socijalni činitelj pri izboru osobnog imena djeteta, pokazalo je istraživanje što ga je autorica provela 1981. godine u južnoj Češkoj. Opredjeljenje za imena djedova i baka, koja majke u dobi 15–17 godina najčešće nadijevaju svojoj djeci, odraz je njihove materijalne ovisnosti i psihičke nezrelosti — zaključuje M. Knappová. Majke stare 20–25 godina izabrale su imena u to vrijeme popularna, a one starije od 30 godina odlučile su se za imena iz tradicijskog repertoara.

U završnom poglavlju drugog dijela knjige (*Současné motivace volby rodných jmen v ČSR*) donose se rezultati istraživanja motivacije pri izboru osobnih imena u ČSR: roditelji se najčešće odlučuju za određeno ime zbog toga što im se ono »prostě líbí«. Osobito su zanimljivi motivi izbora imena blizanaca: biraju se imena

približno iste dužine (*Hana – Jana*), tvorena istim sufiksom (*Radek – Zdeněk*), istog jezičnog ishodišta (*Jaroslav – Miroslav*), potom imena koja počinju istim slovom (*Adéla – Agáta*), imena koja se u povijesti, literaturi i sl. javljaju zajedno (*Adam – Eva*) itd. Dječacima se najčešće nadijevaju imena *Petr* i *Pavel*, djevojčicama *Jana* i *Jitka*, a ako su blizanci različitog spola, najčešće se zovu *Petr* i *Pavla*.

Treći dio knjige (*Současná frekvence rodných jmen v ČSR*) sadrži tablično iskazane rezultate prvog sustavnog istraživanja popularnosti osobnih imena u ČSR. Analizom je bilo obuhvaćeno 134 701 dijete rođeno u razdoblju 1980–1983. u raznim krajevima ČSR. U prvom pregledu autorica donosi u odvojenim tablicama muška (301) i ženska (331) imena kojima su djeca imenovana. Nižu se abecednim redom, a uz svako je ime podatak u kojem je kraju potvrđeno i koliko je ukupno bilo potvrda dotičnog imena. Slijede tablični prikazi u kojima su imena (posebno muška, a posebno ženska) poredana od najfrekventnijih do onih sa samo jednim nositeljem. Iz njih saznajemo da su u navedenom razdoblju u ČSR od muških imena bila najpopularnija *Jan*, *Petr*, *Martin*, *Tomáš* i *Jiří*, a od ženskih *Jana*, *Lucie*, *Petra*, *Lenka* i *Kateřina*. Tu su još tablice s pregledom pedeset najpopularnijih imena u pojedinim krajevima ČSR, pregled 15 najčestotnijih imena u Pragu (1909, 1918, 1938, 1958, 1968 i 1978) te grafički prikazi postotnog udjela pet najfrekventnijih muških/ženskih imena u ukupnom imenskom fondu i grafikoni promjenljivosti popularnosti (muških/ženskih) imena u Pragu u šest analizom obuhvaćenih godina.

Prije izricanja konačne ocjene monografije, ukazat ćemo na navod koji bi, po našem mišljenju, valjalo korigirati. U prvom dijelu knjige, u poglavlju *Lexikální charakteristika rodných jmen* M. Knappová govori, uz ostalo, i o specijalnoj onimijskoj homonimiji, polisemiji i sinonimiji. Pozornost privlači primjer polisemije: »*Karel*, užívaný jako RJ i příjmení náleží do antroponym« (str. 41). Prema A. V. Superanskoj polisemija i antonimija kao »факты одного поля« nisu svojstvene onimima. Pojavnost osobnog imena *Karel* i u funkciji prezimena nije primjer polisemije, već homonimije (nastale transonimizacijom) dvaju onima.

U monografiji *Rodné jméno v jazyce a společnosti* Miloslava Knappová dotakla se gotovo svih važnih pitanja vezanih uz osobno ime kao lingvističke i socijalne kategorije. Veliki je trud uložila u mnogobrojna istraživanja. Bavila se problemima kojima prije nije bila poklanjana (dovoljna) pozornost (npr. prevođenje osobnih imena u međujezičnoj komunikaciji, frekvencija i popularnost osobnih imena u suvremenom češkom društvu, utjecaj dobi majke na izbor imena itd.). Kompleksnu je problematiku izložila vrlo pregledno i koncizno. Uvjereni smo da će ova monografija svojim sadržajem i metodologijom biti poticajem mnogim istraživačima u nas jer mnoga pitanja, riješena u češkoj antroponimiji, u nas su još otvorena.

Andela FRANČIĆ

PRIRUČNIK O UPORABI PREZIMENA U SUVREMENOM ČEŠKOM JEZIKU

Miloslava Knappová, PŘÍJMENÍ V SOUČASNÉ ČEŠTINĚ,
AZ KORT, a. s., Liberec 1992, 185 str.

Autori malobrojnih dosad objavljenih knjiga o češkim prezimenima (J. Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*; J. Beneš, *O českých příjmeních*; D. Moldanová, *Naše příjmení*) svoju su pozornost uglavnom usmjerili na porijeklo i razvoj prezimenskih likova. Za razliku od njih Miloslava se Knappová u nedavno objavljenoj »jazykovoj priručce« *Příjmení v současné češtině* (AZ KORT, a. s., Liberec 1992) usredotočuje na uporabu prezimena u suvremenom češkom jeziku. U desetak poglavlja, na gotovo 4000 primjera autorica se dotiče mnogih pravopisnih, morfoloških i tvorbenih problema vezanih uz funkcioniranje prezimena u službenim i neslužbenim tekstovima.

Nakon uvoda (str. 1–2) u kojem nas M. Knappová ukratko upoznaje s tematikom o kojoj je riječ u priručniku, slijedi poglavlje *O vývoji příjmení v českých zemích* (str. 3–9). Tu se sažeto prikazuje geneza oznaka za imenovanje: od iskonske jednoimenosti, preko složenošću društvene ustrojbe uvjetovane pojavnosti raznovrsnih pridjevaka uz osobno ime, do josefinskim patentom propisane dvoimenske formule.

Poglavlje naslovljeno *O původu našich příjmení* (str. 10–30) samo je kratak sažetak dosadašnjih istraživanja motiva ugrađenih u prezimenske osnove. Autorica daje svoju klasifikaciju: sva prezimena svrstava u deset skupina, a većina se njih dalje dijeli na manje podskupine (npr. prezimena od osobnih imena dijele se na prezimena od slavenskih, hebrejskih i aramejskih, grčkih, latinskih te na prezimena od germanskih osobnih imena).

Slijedi poglavlje *Skloňování a přechylování příjmení* (str. 31–66). Primjerima sklonidbe i tvorbe jednoleksemnih ženskih prezimena, koja su razvrstana u dvije skupine ovisno o tome je li polazno muško prezime oblikom imenica (*Novák, Havel, Šrajber...*) ili pridjev (*Nový, Janů, Adamove...*), prethodi osvrt na izvođenje ženskih prezimena od muških kao jezični i društveni problem. Neki, naime, smatraju ženska prezimena nasljedem prošlog političkog režima, pa stoga predlažu da se njihova (ne)uporaba prepusti volji pojedinca. Potvrde od kojih pojedine datiraju iz prve polovice 15. stoljeća, razni dekreti i zakonici kojima se propisuje zapis ženskih prezimena u skladu s češkim jezičnim sustavom te pravila što su nedjeljiv dio svake gramatike češkog jezika autorica uzima kao dokaze da takva mišljenja nisu osnovana i da nije riječ o politici, već o gramatici, jeziku. Ženska prezimena tvorena specifičnim sufiksom *-ová/-á* (*Svobodová, Zimková, Nová, Pokorná...*) obavjesnija su (kazuju spol imenovane osobe, mogu se sklanjati) od onih oblikom istovjetnih

muškim prezimenima. No, upozorava M. Knappová, postoje situacije kad i češka gramatika dopušta uporabu neizvedenog ženskog prezimena (*Fábry, Jančí, Curie...*). Javi li se takvo prezime u neslužbenom tekstu, preporuča se uza nj upotrijebiti opću imenicu (npr. gospođa, pjesnikinja, sportašica i sl.) kao pokazatelj spola osobe imenovane dotičnim (neizvedenim) prezimenom. Ovo je poglavlje najpotpuniji pregled najrazličitijih tipova monoleksemnih prezimena aloglotskog i idioglotskog porijekla s uputama kako s njima postupati u skladu s gramatičkim pravilima.

U poglavlju *Skloňování a přechylování víceslovných příjmení* (str. 67–75) autorica se bavi problematikom uporabe prezimena kojima prethodi prijedlog ili član (tip *van Zoen*), prezimena proširenih genitivnim padežom (tip *Gómez de Avellaneda*), udvojenih prezimena kojima se imenuje jedna osoba (tip *Schwarz-Bart*), spojem dvaju prezimena kojima se označuju dvije osobe (tip *Kant-Laplace*) te dvaju samostalnih prezimena koja stoje uz osobno ime (tip *Fagundes Telles*).

Neki jezici, slično kao i češki, tvore ženska prezimena specifičnim sufiksima. O uključivanju takvih prezimena u češki jezični sustav govori se u poglavlju *Začleňování cizích ženských příjmení do češtiny* (str. 76–85). Od slavenskih jezika navode se primjeri iz ruskog, poljskog, lužičkosrpskog i slovačkog, od neslavenskih iz mađarskog i grčkog, a od ostalih evropskih jezika iz litavskog, letonskog i islandskog. Kao osobito zanimljiva izdvajaju se poljska, lužičkosrpska i litavska ženska prezimena. Ona imaju različite likove ovisno o tome je li riječ o udanoj (npr. polj. *Dudkowa*, lužsrp. *Krawcowa*, lit. *Pauluskienė*) ili neudanoj osobi (npr. polj. *Dudkówna*, lužsrp. *Krawcec*, lit. *Pauluskaitė*). Pozornost privlači i mađarski prezimenski sustav koji poznaje više načina (navodi se šest najčešćih) izvođenja ženskih prezimena. Pri uključivanju inojezičnih ženskih prezimena preporuča se da se uvijek kada je moguće inojezični sufiks za oznaku ženskog prezimena (npr. ruski *-aja/-a*, mađarski *-né*) zamijeni analognim češkim sufiksom (*-ová/-á*). Ponekad se sufiks *-ová/-á* može dodati cijelom liku tuđeg ženskog prezimena (npr. *Gardardottirová*) a iznimno se dopušta i uporaba muškog prezimena za imenovanje ženske osobe.

Iduće poglavlje nosi naslov *Začleňování orientálních příjmení do češtiny* (str. 86–107). Stalni međunarodni dodiri donose i mnoga orijentalna imena čija uporaba u češkom obično izaziva teškoće uzrokovane prije svega neprozirnošću imensko-prezimenske formule, potom nepostojanjem razlike između muških i ženskih prezimena, nepostojanjem stalnog fonda osobnih imena te (u nekim jezicima) obrnutim poretком članova imenske formule (prezime + osobno ime). Dosad se problemom uključivanja orijentalnih imena u češki jezik nitko nije bavio. Ona se uglavnom nisu sklanjala, niti su se izvodila ženska prezimena. Autorica je popisala najčešće tipove orijentalnih imena i u suradnji s orijentalistima dala upute kako s njima postupati.

Pravopisnoj je problematici posvećeno poglavlje *K pravopisné podobě našich příjmení* (str. 108–126). Nerijetko se nailazi na više različitih zapisa istog prezimena bilo idioglotskog (npr. *Dvořák, Dworzak, Dvorák, Dvorschak, Dvorzak, Dvoržák, Dworak, Dworschak, Dwořák, Dworžák*) bilo aloglotskog postanja (npr. *Schmied*,

Schmiedt, Schmiedth, Schmidt, Schmid, Schmit, Schmitt, Šmidt, Šmídt, Šmid, Šmied, Šmid, Šmída, Šmídek). Budući da je pravna forma prezimena jača od jezične norme, ona (za razliku od apelativa) ne podliježu pravopisnoj kodifikaciji. No, to ne znači da ne može doći do ispravka (kada je u pitanju prezime idioglotskog postanja ono se usklađuje s apelativom na kojem se temelji), odnosno promjene prezimena (kada je u pitanju prezime aloglotskog ishodišta teži se da zapis bude što bliži izgovoru).

Slijedi poglavlje *O změnách příjmení* (str. 127–133). Prezimena su identifikacijske oznake denotativne značenjske vrijednosti. Ona individualiziraju i diferenciraju pojedinca ne leksičkim sadržajem, nego zvukovnom postavom svoga lika, odnosno za njihovo je funkcioniranje jedino bitan onomastički sadržaj. Ipak, prezimena poput *Smrđák, Šupák, Pijan, Prase, Kobyla, Guláš, Sralic, Ščplavý, Vozihnoj, Blabla* i sl. često svojim nositeljima zagorčavaju život. Zakonom se dopušta promjena takvih prezimena. Predmetom molbi za promjenom prezimena jesu, osim čeških, i tuđa, uglavnom njemačka prezimena (npr. *Schwingelschlögel*).

Završno je poglavlje naslovljeno *O příjmeních z hlediska frekvenčního* (str. 134–147). U njem M. Knappová iznosi rezultate istraživanja frekvencije prezimena s dijakronijskog (praška prezimena 1937, 1964. i 1986; prezimena Ústí nad Labem 1934. i 1987/88) i sinkronijskog (prezimena sedam većih i šest manjih gradova) aspekta, daje poredak 25 najfrekventnijih prezimena u ČSFR 1990 (*Novák, Novotný, Svoboda, Dvořák, Černý...*) te najčešća početna slova čeških i slovačkih prezimena (K, S, P, B, M...).

Na kraju su dodana tri abecedna popisa (monoleksemna prezimena, plurileksemna i udvojena prezimena, orijentalna imena) svih prezimena koja se u knjizi spominju i popis literature.

Knjiga *Příjmení v současné češtině* Miloslave Knappové, sadržaj koje smo ovdje ukratko prikazali, primjer je svestranog pristupa problematici uporabe prezimena. Njezina je važnost višestruka: govornici češkog jezika dobili su instruktivan i nadasve koristan jezični priručnik, češka je onomastika obogaćena vrijednim prinosom, a onomastičarima je skrenuta pozornost na važna, a često neriješena pitanja vezana uz uporabu prezimena.

Andela FRANČIĆ

TALIJANSKA TOPONOMASTIKA

Giovan Battista Pellegrini, TOPONOMASTICA ITALIANA
Hoepli, Milano 1990, 559 str.

Toponomastica italiana prvo je sintetsko toponomastičko djelo na tlu Italije, zemlje inače iznimno bogate toponomastičke tradicije. Autor, Giovan Battista Pellegrini, do nedavna odlaska u mirovinu redovni profesor na sveučilištu u Padovi (Istituto di glottologia), u uvodu svomu djelu navodi: »Già da alcuni anni, dopo aver acquisito qualche esperienza nelle ricerche di toponomastica mediante un discreto numero di saggi su varie regioni e su diverse stratificazioni linguistiche, avevamo pensato di riassumere i principali studi su tale disciplina in un volume generale.« Iako se profesor Pellegrini ponosi svojim "skromnim" iskustvom i diskretnim brojem radova, njegova znanstvena bibliografija obuhvaća više od 500 lingvističkih rasprava, od kojih je stotinjak izravno posvećeno onomastičkim temama. Kao jedan od vodećih talijanskih jezikoslovaca i zasigurno najveći živi onomastičar u Italiji, Pellegrini zastupa Italiju pri Međunarodnom centru za onomastičke znanosti u Leuvenu. Stoga je upravo on bio najpozvaniji da sastavi ovo djelo, koje je sinteza aktualnoga razvojnog stupnja talijanske toponomastike, ali se, što je također veoma važno, može usprkos visokoj znanstvenoj razini, zbog razmjerno pristupačnoga stila, smatrati i priručnikom talijanske toponomastike.

Poduži uvod Pellegrini započinje obrazlažući interdisciplinarnost toponomastičke znanosti i navodeći njezine osnovne ciljeve i metode. U sljedećem poglavlju obrađuje odnos između toponomastike i povijesti te ističe kako rezultati toponomastičkih istraživanja mogu biti od neizmjerne koristi svim povijesnim strukama, ali i kartografiji, geografiji, paleoetnologiji i dr.

Potom ukratko opisuje međusobnu ovisnost toponomastike, kao grane lingvistike koja nužno pretpostavlja dijakronijski pristup, i povijesne gramatike. Na kraju uvoda daje se kratak, ali vrlo precizan i koristan pregled dosadašnjih toponomastičkih istraživanja u Italiji, od I. Ascolija, koji se može smatrati osnivačem povijesne lingvistike u Italiji, do naših dana. Pri tome se ističe i na karti grafički prikazuje neravnomjerna obrađenost pojedinih talijanskih pokrajina, od Toskane, koja je vrlo iscrpno opisana, do Sardinije, za koju još uvijek nedostaje sustavna obrada. U djelu se obrađuje preko 10 000 toponima s prostora čitave Italije. Iako je knjiga formalno podijeljena u osam poglavlja, tematski se, kako i sam autor navodi, sastoji od dvije osnovne cjeline.

U prvome dijelu autor pokušava rekonstruirati iznimno kompleksnu stratifikaciju talijanske toponimije. Nužno je napomenuti kako je G. B. Pellegrini jedan od rijetkih talijanskih lingvista koji jednako dobro poznaje antičke jezike predrimске Italije,

osobito problematiku venetskoga jezika, kao i složenu talijansku dijalektologiju. U drugome dijelu knjige toponimi se klasificiraju prema konceptijskim motivacijama, odnosno prema derivaciji od antroponima, fitonima, zoonima, hidronima, oronima i dr.

Svako poglavlje započinje kratkim sintetskim pregledom pa se tako na početku poglavlja o supstratima daje kratak presjek svih jezika antičke Italije (prikazanih grafički i na karti), od kojih su neki jedine tragove ostavili baš u toponimima. Ističe se da su mnoge talijanske provincije nazvane prema predindoeuropskim i ranim indoeuropskim etnonimima, a mnoga su se od tih imena zadržala do danas. Tako je Sardinija nazvana prema Sardima, Sicilija prema Siculima, Toskana prema Etruščanima (< *Tusci*), Umbrija prema Umbrima, Ligurija prema antičkim Ligurima, Veneto prema Venetima itd. Sličnu pojavu bilježimo i kod nas, npr. Dalmacija prema Dalmatima, Istra prema Histrima, Liburnija prema Liburnima i sl.

U poglavlju posvećenom predindoeuropskomu mediteranskom supstratu autor daje kratak pregled dosadašnjih jezičnih istraživanja od A. Trombettija do J. Hubschmida, kojeg s razlogom smatra najboljim današnjim poznavateljem supstratnih mediteranskih jezika. Ističe veliki broj predindoeuropskih leksičkih slojeva značajnih za talijansku toponimiju i daje kratak popis najrelevantnijih apelativnih osnova koje se pripisuju mediteranskomu supstratu, od kojih izdvajamo nekolčinu: **alba* 'kamen', **balma* 'pećina', **balsa* 'močvara', **bova* 'odron', **cava/gava* 'potok', **dur(s)* 'hidronimijsko značenje', **mal/*mel* 'brdo', **rava* 'padina', **sala* 'močvarni teren', **tala* 'zemlja', **taur* 'planina', **tul* 'međa' itd., od kojih su mnoge zastupljene i u istočnojadranskoj toponimiji. Ujedno Pellegrini upozorava na dvije tendencije prisutne u interpretaciji mediteranskoga supstrata. Indoeuropeisti su često skloni mediteranske osnove pripisivati indoeuropskim supstratima, a drugi pak previše polažu na slučajne glasovne podudarnosti i bez valjanih dokaza prenose pojedine toponime u daleku jezičnu prošlost.

U sljedećih nekoliko poglavlja autor obrađuje problem feničko-punskog supstrata na Siciliji i Sardiniji te paleosardsku na Sardiniji, i paleosikulsku predgrčku toponimiju na Siciliji. Zanimljivo je poglavlje o mesapskom supstratu s jugoistoka Italije, uzevši u obzir činjenicu da je mesapski jedini od tzv. ilirskih jezika na kojem imamo sačuvanih tekstova. Analizirajući ukratko mesapsku toponimiju, Pellegrini upućuje na neke osnove zabilježene na obje strane Jadrana. Slijedi prikaz italiskoga, odnosno osko-umbrijskoga, i mnogo slabije dokumentiranoga faliscijskog supstrata, te kratak prikaz rimske toponimije.

Prilično je pozornost Pellegrini posvetio analizi grčke toponimije u južnoj Italiji i na Siciliji, odnosno na nekadašnjem području Magna Graecia. Kasnija bizantska toponimija osobito je prisutna u južnoj Kalabriji i sustavno obrađena u djelima G. Rohlfsa. Ne smije se međutim zanemariti ni značajan utjecaj grčko-bizantskog stratuma uz istočne obale sjeverne Italije. Nadalje autor ističe teškoće pri atribuiranju značenja pojedinim toponimima etrurskog podrijetla, od kojih su se mnogi u neznatno izmijenjenu obliku održali do danas, uglavnom na području Toskane.

Na širem prostoru sjeverne Italije prisutan je ligurski i vrlo snažan keltski

supstrat. Posebno su obilježene zanimljive, ali i diskutabilne keltsko-venetske podarnosti u toponimiji. U sustavnu opisu keltskoga supstrata Pellegrini analizira mnogobrojne toponime sjeverne Italije, ali i neke s prostora Balkana. Tako za primjer tvorbe s pomoću apelativa *dūnum* 'brežuljak, utvrda' među inim toponimima spominje i *Singidunum* 'antičko ime za Beograd', potom *Senj* koji izvodi od galskog *seno-* 'star' i dr. Na krajnjem sjeveru Italije, u alpskom prostoru bilježi se retski supstrat, koji Pellegrini drži predindoeuropskim, dijelom vjerojatno vezanim uz etrurski. Smatra, posve opravdano, da je neutemeljeno povezivati ga uz ilirski supstrat, ali sasvim odbacuje teoriju, prihvaćenu od većine drugih romanista i lingvisti, da je retski supstrat utjecao na oblikovanje retoromanskoga jezika u najširem smislu, odnosno njegovih zemljopisno nepovezanih oblika (romanč i dr. u Švicarskoj, ladino i furlanski). Poznato je naime da Pellegrini nije čeo nastanak posebnog retoromanskog jezika i smatra da su njegovi dijelovi samo specifični dijalekti talijanskoga.

Sljedi poglavlje o venetskoj toponimiji, u kojem Pellegrini ukazuje na zastarjelost teze o povezanosti venetskog s grupom jezika objedinjenih pod imenom ilirskoga. Etnik Veneti zabilježen je u raznim dijelovima Euroazije, ali epigrafski spomenici samog antičkog venetskog jezika ograničeni su prostorno na područje pokrajine Veneto, južnu Korušku i istočni dio pokrajine Furlanije. Zbog zemljopisne blizine, ne treba potpuno isključiti eventualne, nažalost nedovoljno proučavane, utjecaje venetskoga adstrata (supstrata ?) na oblikovanje istarske predrimске toponimije. Nužno je međutim istaknuti da je i u samom Venetu venetska toponimija relativno oskudna, a postojeća se uglavnom izvodi iz venetskih antroponima. Nešto podrobnije usredotočio se autor na imena Venecije i Padove. Odjeljak o supstratima završava kratkim prikazom latinizacije, koja je krenula od Rima te uskoro obuhvatila sav Apeninski poluotok.

Sljedeći odjeljak obrađuje latinski element, koji je, naravno, najzastupljeniji u talijanskoj toponimiji. Podijeljen je u nekoliko poglavlja prema raznim tipovima motivacije. U prvome se obrađuju latinski arhaizmi, od kojih su neki leksemi očuvani samo u toponimiji ili u perifernim i izoliranim govorima Italije, npr. u sardskome. Autor donosi podroban izbor onih latinizama koji su fosilizirani preživjeli u toponimima. Sljedi popis geografskih termina latinskoga podrijetla i toponima koji su od njih derivirani, potom toponima različita podrijetla i konačno popis pridjevskih izvedenica u toponimima. Takav detaljan popis latinskih leksema može biti od velike koristi pri proučavanju povijesne toponimije osobito na onim područjima Hrvatske koja su tijekom povijesti bila pod direktnim utjecajem latinskoga supstrata.

U četvrtom odjeljku pojedinačno se obrađuju postlatinski elementi i utjecaji u talijanskoj toponimiji. U prvom se poglavlju ukazuje na znatne utjecaje raznih germanskih plemena, koja su u doba "barbarske invazije" okupirala talijanski poluotok, počevši od Gota, osobito Ostrogota, preko manje značajnih Burgunda i Vandala, do Langobarda, najprisutnijih i u talijanskim dijalektima i toponimiji. Analizirajući gotske elemente Pellegrini bilježi mnogobrojne toponimijske izvedenice od

etnonima Gota (često u pridjevsku obliku s sufiksom *-icus*), potom germanske toponime sa sufiksom *-engo*, toponime tvorene od gotskih antroponima i dr.

Langobardi su, kako ističe autor, prodrli u Italiju u VI. st. i u relativno kratkom periodu osvojili veliki dio poluotoka, osiguravši si tako na talijanskom prostoru mnogo značajniju ulogu od svih ostalih germanskih plemena. U predjelima dodira s gotskim elementom, mnogi su gotski toponimi langobardizirani, te je uočljiva fuzija između ta dva stratuma. Tragovi Langobarda bilježe se po gotovo svoj Italiji, a osobito su rasprostranjeni toponimi izvedeni od apelativa *fāra* 'plemenska zajednica' i *sala* 'konstrukcija od jedne velike prostorije, gospodareva kuća'. Daje se i kratak popis langobardskih apelativa, najprisutnijih u talijanskoj toponimiji, tipa *berg* 'brdo', **blahha* 'neobrađeno polje', *burg*, *gaburo* 'seljak', *gahagi* 'mjesto, ograđena šuma', *warda* 'osmatračnica' itd. Brojni su i toponimi antroponimijske tvorbe sa sufiksom *-engo* ili bez sufiksa. Od ostalih manje značajnih germanskih plemena Pellegrini bilježi tragove *Gepida*, *Sarmata* (kao germaniziranog iranskog plemena), *Vandala*, *Burgunda*, *Franaka*, *Bohcma* (kao germaniziranog keltskog plemena) i dr.

Zanimljivo je da među negermanskim plemenima koja su tijekom srednjega vijeka prodirala u Italiju i ostavila svoje tragove u etnonimima, autor izdvaja Bulgare, relativno dobro zabilježene, potom u bizantskom dijelu južne Italije Armence, pa iranske Alane te osobito Ungare, čiji su etnonimi česti na području pokrajina Furlanije i Veneta.

Arapski je utjecaj, iz doba saracenske vladavine od IX. do XI. st., prisutan u dijalektima i toponimiji Sicilije i manjim dijelom Kalabrije. Problemu arapskoga elementa na jugu Italije Pellegrini je posvetio mnogobrojne rasprave, te je i ovaj sinteski prikaz relativno detaljan, uz ogradu koju ističe autor kako je mikrotoponimija do sada vrlo nesustavno obrađivana.

Slavenski sloj u talijanskoj toponimiji Pellegrini obrađuje u posljednjem poglavlju prvog dijela knjige. Bilježi prvu slavensku migraciju s kraja VI. st. u kojoj su Slaveni naselili Korušku, Kranjsku, Štajersku i možda dijelom istočnu Furlaniju. Stalna naselja u Furlaniji alpski Slaveni, preci Slovenaca, ustanovljavaju tek od IX. st. Mnogi bivaju uskoro asimilirani, no slavenski ili slavizirani toponimi nadživjeli su slovenske dijalekte i održali se na području istočne Furlanije, oko Trsta i u dijelovima istočnog Veneta. Autor obrađuje samo najznačajnije i najprozirnije primjere te navodi: *Gorizia* < *gorica*, *Belgrado* — furlanski *belgrāt*, *Prepotto* — furl. *prepôt*, i *Prapotnizza* < *prapot* 'paprat', *Percotto* — furl. *perkūt* (Pavia, Udine) < *prehod*, *Virco* — furl. *vuerk* < *virek* (dem. od *vir*), *Zellina* — furl. *ziline*, *Rupa*, *Grobies* < *groblje*, *Gradisca* i dr. Bilježe se međutim mnogi furlanski toponimi slovenskog podrijetla: *Iutizzo* < *Ijut* (> *jut*), *Lestizza* — furl. *Listizze*, *Sclavonicco* — furl. *sklani*, *Crauglio* — furl. *Craū* < *kravljī*, *Pojana* < *poljana*, *Gomila*, *Patocco* < *potok* itd.

Furlanski toponimi slovenskoga podrijetla čuvaju i neke fonetske arhaizme kao nazale, npr. u *Lonca*, *Canal Loncòn* < *lōka*, ili *Sammardenchia* < *smardeča*. Autor ističe nekoliko vrsta odnosa među slovenskim i furlanskim toponimima: slavenske

prilagodbe tipa *Aquileia* > *Oglej*, *Civitatem* > *Čedad*, talijanske prilagodbe tipa *Gorizia*, *Gradisca*, dvostruka imena sličnih značenja *Montefosca* – furl. *monfosk'è* = *Črni vrh*, ili različitih denominacija *Lusèvera* = *Bardo*.

Potom navodi »tre colonie alloglotte serbo-croate« (?) u pokrajini Molise u selima Kruč Živa Voda, Stifilič i Mundimitar. Tragovi hrvatskih naseobina i na širem području očuvani su u toponimiji i posebno ih je proučio M. de Giovanni 1987. g. Pojedinačne slavenske kolonije na jugu Italije, na poluotoku Garganu proučavao je Rohlf s 1958. g.

Drugi dio knjige obrađuje toponime prema različitim motivacijama, počevši od očito najbrojnije skupine antroponimne derivacije. Osobito su zastupljeni tzv. predijalni toponimi nastali centurizacijom, odnosno parcelizacijom terena ustupanjem trećine ratnim veteranima. Imena su većinom tvorena od rimskog gentilicija uz pomoć sufiksa *-ānum*, *-ana*, mnogo rijeđe u pluralu *-ani*, koji npr. u Venetu često daje *-ai*. Potom autor donosi izbor imena i iz njih izvedenih predijalnih toponima s područja Italije. U Venetu su relativno česti predijalni toponimi sa sufiksom *-icus*, a mogu se zabilježiti i asufiksalne tvorbe, prvenstveno u Venetu i Toskani.

U sljedećim se poglavljima donosi iscrpan popis fitonimijskih i zoonimijskih apelativa i od njih izvedenih toponima. Potom slijedi obrada talijanske hidronimije, u kojoj se, posebno u imenima rijeka, čuva često predindoeuropski supstrat. Ističu se osnove tipa **cala*, **fala*, **mala*, **pala*, **sala*, **tala* itd. Međutim bilježi se i zajednički indoeuropski sloj u hidronimiji središnje i sjeverne Europe čime se osobito bavio osporavani H. Krahe. Navode se najproduktivniji indoeuropski korijeni u imenima voda: **ser-/*sor-* 'teći', **āp-* 'voda', **er-/*or-* 'pokrenuti', **uer-/*yor-/*ur-* 'voda' i dr. Kod oronima je situacija uvelike drugačija. Imena planina većinom su mlađega podrijetla i uglavnom prozirne motivacije. Mnoga imena potječu tek iz prošloga stoljeća, odnosno nastaju paralelno s razvojem alpinizma. Na srednjovjekovnim pak zemljovidima uočljive su mnogobrojne pogreške u ubiciranju postojećih imena brda i planina.

U posljednjem odjeljku knjige pod naslovom »Ostale kategorije« daje se kratak prikaz urbane toponimije te ulične toponimije i topografije. Potom se ukratko obrađuju refleksi antičkih kultova, grčkih i rimskih u talijanskoj toponimiji te iznimno rasprostranjena hagiotoponimija. Slijedi prikaz toponomastike u aloglotnim predjelima Kalabrije, Molizea, Aoste, Trentina, Friuli-Venezia-Giulia itd. te u posebnom poglavlju bilingvalne toponomastike Južnog Tirola, odnosno provincije Alto Adige, kojoj je Pellegrini posvetio mnoge svoje radove. Na kraju autor se još jednom vraća korpusu toponima motiviranih etnonimima, antičkim i modernima, i promjenama u imenima mjesta.

Potrebno je dodati kako knjiga sadrži i 14 karata. Na prvoj je prikazana toponomastička obrađenost pojedinih talijanskih provincija, potom prikaz jezičnih supstrata, raspored italske populacije, 3 faze latinizacije, Augustove regije, postlatinska toponimija, langobardski sloj, Italija od XI. st., raširenost svetačkih toponima

i predijalni toponimi u pokrajini Alto Adige.

Kako se knjiga obraća ne samo lingvistima i toponomastičarima već i širemu krugu čitatelja, na samom je kraju dodan mali rječnik tehničkih termina. Slijedi bibliografija, za koju autor upozorava kako su uvrštena samo ona djela koja su korištena za izradu te knjige, i na samom koncu sustavan indeks toponima.

Pellegrinijeva *Toponomastica italiana* predstavlja sintezu više od pet desetljeća plodnog znanstvenog rada koji je taj ugledni padovanski romanist posvetio jezično-teoretskim, ali i dijalektalnim terenskim istraživanjima. Sintetske monografije takva tipa napisane su već za većinu europskih zemalja. Spomenut ću samo najrecentniju *Toponymie générale de la France* Ernesta Nègre, Geneve 1990–91. U Hrvatskoj nažalost još uvijek nije niti prikupljena kompletna toponimijska građa te se bojim da ćemo još dosta dugo čekati na analogan prikaz hrvatske toponimije.

Dunja BROZOVIĆ-RONČEVIĆ

RJEČNIK TALIJANSKE TOPONIMIJE

Giuliano Gasca Queirazza, Carla Marcato, Giovan Battista Pellegrini,
Giulia Petracco Sicardi, Alda Rossebastiano, DIZIONARIO DI TOPONOMASTICA.
Storia e significato dei nomi geografici italiani,
Torino (UTET), 1990, 720 str.

Objavljivanjem reprezentativnog talijanskog toponimijskog rječnika pod uredništvom Carle Marcato, ispunjena je velika praznina u obradi talijanske toponimije. Naime, iako se već više od jednog stoljeća u Italiji tiskaju lokalni ili pokrajinski toponimijski rječnici, nedostajalo je djelo u kojem bi talijanska toponimija bila sustavno obrađena na nacionalnoj razini. Stoga je za talijansku toponomastiku ovaj rječnik od kapitalnoga značaja i temeljem je svakom budućem toponomastičkom istraživanju u Italiji.

Glavni autor rječnika, *Carla Marcato*, suočila se s velikim problemom neravnomjerne obrađenosti pojedinih talijanskih regija, te na koncu ipak uspjela postići uravnoteženost u obradi na cjelokupnom talijanskom prostoru. Uz *Carlu Marcato* na rječniku je radila još nekolicina autora. *Giovan Battista Pellegrini*, autor predgovora i pojedinih natuknica, napravio je konačnu redakciju za područja Južnog Tirola i Sicilije. Tim je regijama naime Pellegrini posvetio mnogobrojne rasprave pa u toponomastici predstavlja neosporan autoritet za probleme bilingvizma u pokrajini Alto Adige te za arapski i grčki sloj u toponimiji Sicilije. *Giulia Petracco Sicardi*, vrstan stručnjak za pokrajinu Liguriju, obradila je ligurske natuknice, a *Giuliano Gasca Queirazza* i *Alda Rossebastiano* toponimiju pokrajine Piemonte. Sve ostale pokrajine obradila je C. Marcato na temelju postojećih rječnika pojedinih regija i mnogobrojnih toponomastičkih rasprava.

Navest ću ovdje samo značajnije rječnike kako bi se stekao uvid u razvijenost toponomastičke znanosti u Italiji. Sjeverna je Italija vrlo sustavno obrađivana. Dante Olivieri objavio je 1961. g. rječnik venetske toponimije, *Toponomastica veneta*. Mnogobrojne svoje rasprave o venetskoj toponimiji objedinio je 1987. g. J. B. Pellegrini u knjizi *Ricerche di toponomastica veneta*. D. Olivieri obradio je i lombardsku i pijemontešku toponimiju u rječnicima *Dizionario di toponomastica lombarda*, Milano 1961, te *Dizionario di toponomastica piemontese*, Brescia 1965. g. Pokrajinu Friuli–Venezia Giulia sustavno je obradio Giovanni Frau u *Dizionario toponomastico del Friuli-Venezia Giulia*, Udine 1978, te Mario Doria i Franco Crevatin u pojedinačnim raspravama. Carlo Battisti osobito se podrobno bavio studijem retoromanskog jezika i jezičnim problemima u pokrajini Alto Adige te 1936. g. počinje objavljivati *Dizionario Toponomastico Atesino*. Područje Trentina obrađivao je G. B. Pellegrini u *Atlante toponomastico della Venezia Tridentina*.

Ligursku toponimiju započeo je obrađivati Nino Lamboglia u *Dizionario di toponomastica ligure* 1946. g., a nastavila je Giulia Petracco Sicardi objavivši s G. Caprini 1981. g. *Toponomastica storica della Liguria*. Toscana je toponomastički najbolje obrađena talijanska provincija, uglavnom zahvaljujući Silviju Pieriju, koji je godinama sustavno sakupljao toskansku mikrotoponimiju. Na temelju njegove monografije stvoren je obrazac regionalnih toponomastičkih izučavanja u Italiji. Posmrtno mu je objavljeno djelo *Toponomastica della Toscana meridionale e dell'arcipelago toscano* 1969. g.

Za središnju Italiju uglavnom nedostaju cjeloviti i sustavni rječnici te je za to područje C. Marcato očito morala uložiti najviše vlastitoga istaraživačkog rada kako bi popunila postojeće praznine. Od južnotalijanskih regija najbolje je obrađena Kalabrija, i to u radovima Giovannia Alessia, te u djelu *Dizionario toponomastico e onomastico della Calabria* Gerharda Rohlfsa. Za Siciliju je karakteristična iznimna jezična stratifikacija. Predgrčki, grčki i bizantski supstrat obrađivao je G. Alessio, a arapskim se elementom bavio G. B. Pellegrini. Sardiniji u jezičnom smislu pripada sasvim osobito mjesto među talijanskim pokrajinama. Iako je mnogo pisano o paleosardskom supstratu te osebujnim latinskim arhaizmima, tek je nedavno Michel Contini objavio prvu sustavnu monografiju o sardinijskoj toponimiji.

U toponimijskom rječniku Italije zastupljeni su u većoj ili manjoj mjeri toponimi iz svih talijanskih općina (comuni), te značajnija imena mora, rijeka, jezera, otoka, brda, kao i imena pokrajina. Mikrotoponimija, naravno, nije bilježena jer je korpus suvremene talijanske mikrotoponimije gotovo nepregledan i uvelike nadilazi zadaću postavljenu ovom rječniku.

Na samom se početku, nakon predgovora, nalazi mali rječnik toponomastičkih termina i potom iznimno korisna i pregledna bibliografija najrelevantnijih toponimijskih rječnika, atlasa, monografija i rasprava.

Svaka natuknica (ima ih oko 10 000), sadrži zabilježeni toponim u suvremenom obliku, njegovu identifikaciju i preciznu zemljopisnu odrednicu, odnosno ubikaciju toponima prema objektivnim kriterijima. Ponekad se ističu i dodatne obavijesti o pojedinom lokalitetu. Kako rječnik nije koncipiran kao povijesni, bilježi se samo prva potvrda u dokumentima, a poslije samo ukoliko ukazuju na eventualne promjene u službenom imenu i preimenovanja te se bilježe najrelevantnije imenske inačice prema povijesnim i književnim izvorima.

Zahvaljujući tisućljetnoj latinskoj pismenosti, za gotovo svaki talijanski toponim postoje mnogobrojne potvrde u izvorima. Korpus povijesne toponimijske građe u Italiji gotovo je neograničen, te se povijesni toponimijski rječnici izrađuju samo na razini pokrajina. Stoga su pri izradi rječnika autori nužno bili prisiljeni uvoditi stroga ograničenja za navođenje potvrda u pisanim dokumentima. Ujedno, potrebno je napomenuti, da izuzev supstratnih toponima, većina talijanskih imena mjesta potječe iz rimskoga doba, odnosno iz doba uređene i sustavne latinske grafije. Talijanizacija imena koja je potom uslijedila, također je sustavno slijedila poznate fonološke i morfo-

loške promjene. Nije potrebno posebno navoditi kako je to velika prednost talijanske toponomastike naspram naprimjer hrvatske, u kojoj je neustaljena grafija uzrokovala velike razlike u čitanju pojedinih toponima, a time često i kriva tumačenja.

Za svaki se toponim donosi i etimologija ukoliko se može rekonstruirati, ili se u manjem broju slučajeva navodi ono nepopularno »podrijetlo nepoznato«. Ipak, obrazloženje o podrijetlu toponima, pa makar i puka pretpostavka, uvijek je dobro proučeno i praćeno bibliografskim podacima koji upućuju na dodatne obavijesti o pojedinom imenu. Autori se uglavnom ograničavaju na isticanje najvjerojatnijih hipoteza, ne pretendirajući da su one uvijek i apsolutno ispravne. Ne isključuju se, naravno uz određene ograde, ni takozvane pučke etimologije, a ponekad se bilježe i najpoznatije legende o nastanku pojedinih talijanskih gradova i njihovi odjeci u talijanskoj književnosti. Za većinu značajnijih mjesta navode se i etnici, i to također prema povijesnim i književnim izvorima.

Nasuprot nekim starijim toponimijskim rječnicima, u ovome se dužna pozornost pridaje i motivaciji na semantičkoj razini, a ne samo fonetskim promjenama. Precizno se utvrđuju fizičke karakteristike imenovanoga objekta i uspoređuju i u vremenu i u prostoru. Iako se imena mjesta tijekom stoljeća mijenjaju, bivaju sve manje prozirnim i sve se više udaljavaju od prvotne motivacije, ona često bilježe i odražavaju promjene u prostoru. Ujedno, tragovi mnogih antičkih naroda nalaze se na tlu Italije fosilizirani isključivo u toponimima, koji su stoga neprocjenjivi za izučavanje talijanske jezične stratifikacije.

Osim toponima u rječnik je uvrštena i nekolicina u toponimiji najproduktivnijih apelativa, uglavnom latinskoga podrijetla. Navodim samo neke čije reflekske redovito susrećemo i na hrvatskom tlu: *abbadia* < lat. *abbatia*, *basilica* < gr. *βασιλική*, *castello* < lat. *castellum* = dem. < *castrum*, *casola* < kasnolat. *casula* = *casetta* (kao leksički arhaizam, s mnogobrojnim refleksima u toponimiji, ali bez kontinuiteta u romanskim jezicima), *civita* < lat. *civitas*, *fara* < langobardski *fara*, *isola*, *macchia* < lat. *macula* (s osobito mnogo potvrda u moliškoj toponimiji), *monte*, *torre*, *villa*, *vico* < lat. *vicus* itd. Uz svaki se apelativ navodi njegovo osnovno značenje, ali i semantička odstupanja pri pojedinim toponomastičkim odrazima, uvjetovana specifičnom konfiguracijom terena, povijesnim ili drugim razlozima. Nije međutim jasno po kojem su kriteriju birani apelativi, jer nedostaju neki vrlo produktivni tipa *fiume*, *lago*, *mare*.

Ni u Italiji, kao ni u drugim zemljama, toponomastikom se nisu bavili samo jezični stručnjaci, već i povjesničari, arheolozi, geografi itd. Ipak, za razliku od npr. hrvatskih, gotovo svi talijanski proučavatelji jezične povijesti bavili su se i toponomastikom i uvažavali važnost toponomastičkih istraživanja pri proučavanju iznimno složene jezične stratifikacije Italije. Dokaz o "popularnosti" toponomastike u Italiji uočljiv je i u činjenici da se tom granom jezične znanosti više ne bave samo proučavatelji jezične povijesti već i pristaše generativne lingvistike, većinom mlađi stručnjaci. Primjer Carle Marcato, autora ovoga rječnika, najbolje to potvrđuje.

Ovaj rječnik predstavlja sintezu stogodišnjega znanstvenog izučavanja i sustavnog terenskog sakupljanja talijanske toponimije, te utoliko daje cjelovit prikaz geneze ali i suvremenog stanja talijanske toponomastike. U budućnosti će biti zasigurno nezaobilaznim predloškom za svaku leksikografsku obradu toponomastičkih podataka. *Dizionario di toponomastica* stoga predstavlja značajan doprinos ne samo talijanskoj lingvistici već i srodnim znanostima, osobito povijesti, arheologiji, demografiji i dr. Kao takav, uz već postojeće toponomastičke rječnike, može biti obrascem i za izradu hrvatskoga toponimijskog rječnika.

Dunja BROZOVIĆ-RONČEVIĆ

ISTARSKA IMENSKA SASTAVNICA UNUTAR RIMSKOG IMENSKOG SUSTAVA

*Mate Križman, RIMSKA IMENA U ISTRI. OSOBNA IMENA NA ISTARSKIM
NATPISIMA IZ RIMSKOG DOBA. Latina et Gracca, Zagreb 1991.*

Osobna imena postoje kao osobita podvrsta riječi u svim jezicima. Identificiraju pojedinca u mnoštvu kojemu pripadaju. Riječi koje u sastav imena ulaze iz jezičnih se zaliha uzimaju po određenim pravilima i slažu u jednočlane ili višečlane izraze.

Osobna su imena pronađena na istarskim natpisima iz rimskoga doba predmet ovoga rada. Svoju je obradu autor podijelio na četiri glavne cjeline:

- I. Imenik rimskih Histra;
- II. Prosudbeni osvrt na dosadanje istraživanje istarskih imena;
- III. Opis istarskih imena s obzirom na njihovo tvorbeno ustrojstvo i mjesto u rimskom imenskom obrascu;
- IV. Prostorna raspodjela nalazā i imenā u Istri i veze sa susjednim imenskim područjima.

U *uvodu* se ističe kako je najstarija jezična povijest naših krajeva, prije nego što su se u njima udomaćili latinski i grčki jezik, i jezik doseljenih stanovnika, prilično nepoznata. Dragocjene podatke o njoj pruža imensko blago iz grčkih i latinskih vrela. Tim imenskim blagom bavili su se jezikoslovci, nastojeći kroza nj raspoznati ustrojstvo jezičnog sustava kojemu je pripadalo. Osobna su imena u tim razmatranjima znakovi izgubljenih jezičnih sustava. Istarska imena razmatraju se u sklopu imenskog blaga ostalog Ilirika ili venetske antroponimije, pri čemu se zane-
maruju samosvojne crte Histra kao posebne u kulturnom i političkom smislu plemenske skupine. O plemenu Histra podaci postoje u djelima rimskih povjesničara. Bili su okruženi Liburnima, Japodima, Delmatima, i u daljem susjedstvu Venetima. Iz djela starih povjesničara može se saznati da je pleme Histra imalo stalnu zajedničku vlast s nasljednim kraljem na čelu i vijećem plemenskih prvaka oko njega. U 2. st. p. n. e. državno i društveno uređenje ima svoja glavna obilježja. Od 16. g. p. n. e. Panonci i Noričani upadaju u Istru, ratni sukobi s Histrima prestaju i rimski povjesničari nadalje o njima šute. Zadatak je rasprave prouka istarskih imena u jezičnom, povijesnom i zemljopisnom okružju bez podređivanja te obrade odgovorima koji se žele postići.

U prvom dijelu rada sastavljen je pregledan i iscrpan *Imenik rimskih Histra* — cjelovit imenik svih osoba kojih su imena zabilježena na dosad poznatim istarskim natpisima. Sva istarska imena iz rimskoga doba poznata su samo s natpisa. Tom je popisu dodan i izdvojen popis izdvojenih osobnih imena. Poznate su 1131 natpisne jedinice s 1637 na razne načine imenovanih osoba.

Istarski natpisi temeljito su se počeli znanstveno istraživati polovinom 19. st. Najznačajnije objavljene zbirke imena su *Mommsenovo* djelo *Corpus inscriptionum Latinarum* (1872), i u novije vrijeme opsežna zbirka *Inscriptiones Italiae*. Natpisne potvrde latinskih obiteljskih i osobnih imena te manjim dijelom grčkih imenskih sastojaka na tlu uže Istre potvrđuju su i gospodarsko-društvenih prilika, postavljali su ih oni koji su društveni položaj stekli na neki način — vlastitom djelatnošću, službom u vojsci, nasljedstvom i sl. Osobe su imenovane po nekom obrascu, rimskom ili nerimskom. Osnovni su dijelovi rimskog imenskog obrasca *praenomen* (osobno ime, u kasnijim razdobljima kraćeno), *porodično (gentilicijsko) ime* i *cognomen* (novo ime u funkciji nadimka).

Imenski sastojak se po određenim pravilima primjenjuje u imenovanju, sam ili u sklopu s drugim sastojcima. Važno je mjesto i vrijeme, povijesni okvir u kojem su istraživana imena postojala.

U *Prosudbenom osvrtu* autor preispituje sve bitne naznake problema istarskih imena u okviru općenitijih istraživanja. Sredinom 19. stoljeća postoji svijest o potrebi da se osobna imena proučavaju kao jedini ostatak netragom nestalih jezika. Stari natpisi dobivaju iznimnu važnost. Istražuje se jezična prošlost drevnih naroda (Kelta, Veneta, Ilira, Tračana). Istarska imena spominje *A. Holder* 1896. govoreći o keltskom jezičnom blagu. *P. Kretschmer* zapazio je pojedinačne pojave na istarskim imenima, glasovne promjene i zamjenu ie. glasova. *C. Pauli* (1891) govori o "venetsko-ilirskim" imenima (navodi ih 20 iz Istre, upozorio je na neobična obiteljska imena na *-icus, -ocus* u okolini Buzeta). Proučavajući venetska imena, zaključio je da njima sličnih ima i na tlu Ilirika, pa bi jezik Veneta bio odvojak ilirskoga. *W. Schulze* (1904) počinje voditi računa o prostornoj raspodjeli imenskih pojava. Važno je njegovo zapažanje o prilagođavanju domaće jezične građe latinskomu uzoru. On se posebno ne bavi istarskim imenima, ali donosi obavijesti i o njima. Imena iz Istre svrstao je kao novotvorine po latinskom uzoru, u skupinu etrurskih ili latinskih obiteljskih imena.

U djelima srednjega razdoblja dolazi do razgraničenja istarskog i venetskog jezičnog blaga, a najznačajniji su iz tog doba radovi *H. Krahe* (zbirka ilirskih osobnih imena), *A. Mayera* i *I. I. Russua*. Kraheov *Jezik Ilira* s rječnikom staroilirskih osobnih imena svojevrsna je dopuna njegovoj zbirci zemljopisnih imena. Nije vjerovao u mjerila za izdvajanje ilirskih imena od etrurskih, tračkih i keltskih. Nesigurnost pokazuju i njegovi popisi s razdiobom na sigurno ilirska, vrlo vjerojatno ilirska, možda ilirska i sigurno neilirski imena. U pojam "prave Ilirije" ulazi samo istarska Liburnija od Raše prema Trsatu; povijesnu Istru (zemlju predrimskih Histra) smatra kao i Panoniju, Norik i Veneciju područjem širenja ilirskih imena. Jezičnu pripadnost osobnih imena određuje uspoređivanjem osobnih i zemljopisnih imena u tvorbi. Osobna imena iz Istre ne potječu iz "uže Ilirije". U osobnim imenima pronalazi sličnosti sa zemljopisnima kako bi ih geografski smjestio (imenska složenica *Magaplinus* srodna je mjesnom imenu *Magia*, sastojak *-apl-* pojavljuje se i u osobnim imenima poput pulskog *Aplus*).

Osvrćući se na pojedine radove, autor prosuđuje metode rada istraživača. Ne-pouzdan je postupak određivanja značenja imena u nepoznatom jeziku prema isto-značnoj riječi u poznatom. Imena iz rimskog Ilirika promatraju kao ostatak jednoga izumrlag jezika kojemu treba utvrditi gramatički obrazac, analizirajući ih kao svaku drugu riječ. Značajno je jedno *Kraheovo* zapažanje: ilirska se imena povode za rimskim obrascima, no ona u Veneciji i Istri ne nose oblik latinskog prezimena na *-io*, nego u rimski obrazac unose domaća imena oblikovana domaćim tvorivima, prošircima *-iko-*, *-ko-*. Tu se zaustavlja i ne zapaža da su ti proširci upravo Istri svojstveni. Nijedan znanstvenik nije Istru izdvojio kao posebno imensko područje.

Drugi naraštaj zanimat će se prostornom raspodjelom imena, pitanjem kakav imenski obrazac na nekom području prevladava, pronalaženjem mjesta svakog ime-na u tom obrascu, a ne samo problemima značenja imenskoga korijena.

A. Mayer u *Jeziku starih Ilira* istarska imena, u načelu, isključuje. Htio je izvući korijen izgubljenih ilirskih riječi i opisati proširke s pomoću kojih su izvedene. Istra pripada jezičnom području Veneta. Mayer tragove Ilira nalazi i na tlu Venecije, Istru smatra venetskim područjem, njezina osobna imena uključuje u krug imena na tlu uže Venecije, nagađa o značenju ilirskih i, gdjegdje, istarskih jezičnih korijena. U *Rječniku ilirskih ostataka* unosi imena iz Istre kako bi dokazao da su ona ilirska, venetska i sl. I. I. Russu primjenjuje *Kraheov* i *Mayerov* istraživački postupak, no uvodi, po vlastitom sudu, strože kriterije za određivanje ilirskoga: da je nešto pro-nađeno na narodosno jezičnom području Ilirika, da je izrijekom naveden ilirski no-sitelj imena ili ilirsko jezično ustrojstvo imena. Postoji mnoštvo nesigurnih slučaje-va. Izdvaja 27 imena iz Istre ili potvrđenih drugdje i u Istri.

D. Rendić-Miočević pomiče prema naprijed istraživački postupak uvođenjem imenskog obrasca i njegovog razvoja u središte pažnje. Klasificirao je obrasce u ko-jima se javljaju imena, uočivši postojanje različitih imenskih obrazaca, jednoimenog, dvoimenog, *riderskog* jezičnog obrasca (osobno ime + domaće prezime + očevo ime u drugom padežu), *ženskog* (*liburnskog*) obrasca, inače karakterističnog za sjevernu Istru. Novim putevima kreće *J. Untermann*, *Kraheov* učenik. On imensko područje sjeverne Italije dijeli na ligursko, milansko, bešlijsko, venetsko i istarsko, utvrđuje jezgrena područja raspodjele i širenja imenskih sastojaka. U venetsko-istarskom pojasu nalazi osobite dočetke i tridesetak pojedinačnih imena. Zanimaju ga pred-rimske jezične prilike na tlu Padove i Istre i doline rijeke Piave; probirao je imenske sastojke s latinskih natpisa Venecije i drugih područja, izdvojio je proširke za tvorbu imena: *-io*, *-iko*, *-oko*, *-no*. Zapazio je veze Istre s Venecijom i Dalmacijom.

R. Katičić smatra kako se iz samih imena ne može prosuđivati o jeziku. Bitna su područja raspodjele većeg broja imenskih sastojaka imenska područja. Određenjem pripadnosti kojeg sastojka nekom imenskom području ništa nije rečeno o njegovoj jezičnoj pripadnosti. Na pojedinim imenskim područjima postoje različiti imenski su-stavi: sjevernojadranskom imenskom sustavu pripadaju Liburnija, Istra, Istočne Alpe oko Ljubljane i Venecija. Područja imenskog blaga mogu se podijeliti na narječja.

Objavljen je samo dio radnje L. Zanmarchi (1964) koja ispituje istarsko venet-

ska suglasja proučavajući tršćansko istarsko imensko blago i predrimske narodnosne slojeve u prostoru i vremenu. Bez djelomične ili potpune podudarnosti s venetskim nije uzeto u obzir nijedno istarsko ime.

U trećem dijelu, *Opisu istarskih imena*, razmatraju se vrste pronađenih imenskih obrazaca na tlu Istre iz rimskoga vremena.

Dvoimeni obrazac postoji na tridesetak natpisa u Istri: *praenomen + porodično ime + očevo ime u drugom padežu s kraticom za riječ "sin"*; dvije trećine obrazaca je s *kognomenom* (novim osobnim imenom). Jednoimeni obrazac (robovski) nema naznaka o društveno pravnom položaju osobe. Do sredine 1. st. n. e. prevladava dvoimeni obrazac s prenomenom i porodičnim imenom. Od sredine 1. st. do kraja 2. st. prevladava troimeni muški obrazac s prenomenom, porodičnim imenom i kognomenom. Od početka 3. st. najčešći je dvoimeni muški obrazac bez prezimena. Ženski obrazac karakterizira prenošenje ženskog prenomena s početka na kraj imenskog obrasca i njegovo pretvaranje u ženski kognomen. Rijetki su obrasci bez porodičnog imena. U službeni obrazac nerimski su narodi unosili imena iz svog materinog jezika, osobna imena moraju dobiti latiniziran oblik.

Tvorbeno ustrojstvo obilježavaju imena uglavnom s jednim korijenom. Značajna je skupina domaćih obrazaca (*Malabamus, Mocolica*). O izvornim padežnim dočecima ništa se ne može doznati, jer su domaći nastavci zamijenjeni latinskima (nominativni nastavak za muški rod *-us, -a* za ženski rod). Samo je pet grčkih natpisa, svi su ostali sročeni na latinskom jeziku. Obiteljska imena na *-ius*, osobna imena na *-us* najočekivanija su pojava u Istri, ali ima i obiteljskih imena na *-us*. Zanimljivi su sastojci ispred *-us*: *-ic, -oc, -in*. Sjevernoistarska imena na *-us* učestala su u nepravilnim imenskim obrascima. Autor je sastavio pregled tvorbe i izdvojio rječotvorne sastojke koji su kao imenska tvoriva jasno uočljivi. Svako se ime javlja onoliko puta koliko riječ ima sastojaka. Označena je prisutnost imena u trima područjima: Puli, Poreču i Buzetu. Tako je otkrivena uža zemljopisna raspodjela pojedinih imena i imenskih sastojaka i pronađeni su najčešći dočeci istarskih osobnih imena. U sjevernoj Istri najviše su zastupljena pojedinačna osobna i obiteljska imena. Premda su istraživači pripisivali sadržaj jezičnim odsječcima prema vlastitom dojmu, teško je zaključiti da su svi oni morfemi. Trećini imenskih sastojaka sadržaj se ne može ni približno odrediti, opisom imena ne može se iscrpiti sve tvorbeno bogatstvo jezika. Imenovanje je u osnovi prilično slobodan postupak, proukom ustrojstva imena ne može se razaznati opće morfološko ustrojstvo izgubljenog jezika.

Poglavlje o *prostornoj raspodjeli imena* otkriva istarske veze sa susjednim područjima. Ukupno postoji 1131 nalaz, od toga na pulskom području 735, porečkom 181, u sjevernoj Istri 215. Različitih je imena 1044. U cjelini se izdvaja sjeverna Istra: devedesetak sjevernoistarskih imena nema potvrda u ostaloj Istri. Potvrde u izvanistarskim područjima određuju Istru kao kariku između Italije i jugoistoka, dosta je istarsko-dalmatinskih imena. Histri su vjerojatno birali latinska imena po načelu istoznačnosti ili istozvučnosti s domaćima, zadržavajući nešto od domaće imenske predaje.

Sjevernu Istru odlikuju pojave koje su manje, ili uopće nisu uočljive u drugim krajevima: postojanje većeg broja imena bez kognomena, samo s preimenom i obiteljskim imenom, riderski i liburnski imenski obrasci (koji svjedoče o vezi Istre i Liburnije), skupina dočeta (*-acius*, *-onius*) karakteristična samo za to područje; skupina osobnih i obiteljskih imena koja se drugdje rijetko susreću. Neka su imena zajednička Istri i Liburniji: javljaju se u sličnom imenskom obrascu ili sa sličnim popratnim imenima, uočljive su veze s Dalmacijom, sa sjeverozapadnim područjima, Trstom, Akvilejom i Venecijom (veze s Venecijom na razini su podudarnosti imenskog sastojka, korijenskog i tvorbenog, što možda govori i o jezičnom zajedništvu).

Rad M. Križmana zanimljiv je, obavijestan i razumljiv, pisan izvanredno čistim jezikom, jednostavnim, gipkom rečenicom. Tekst je organizirana logička cjelina: svi popisi skupina imena i imenskih obrazaca popraćeni su potrebnim napomenama i objašnjenjima o onome što kazuju. Cjelovitost upotpunjuju zemljovidni crteži nališta i fotografije natpisa.

Doznaje se mnogo o svim bitnim izvorima i radovima koji su se samo doticali teme ili su se njome temeljito bavili. Kritički su i iscrpno prosuđeni svi ti izvori: ne samo u odnosu na temu ovoga rada nego i kao izvori građe o Ilirima i pokušaji rekonstrukcije ilirskog jezika. Iz niza činjenica različite vrijednosti, povijesnih, zemljopisnih, kulturoloških i lingvističkih izdvojene su one značajne za izdvajanja istarskog imenskog kompleksa kao posebnog područja unutar šire zemljopisne i kulturne cjeline s kojom ima zajedničkih crta. Osmišljene su i preispitane metode rada starijih i suvremenih znanstvenika, uočeni nedostaci njihova pristupa građi i zaključaka koje su na onomastičkom području donosili.

Zanimljive su naznake o povijesti Istre, Histrā, o gospodarskim i društvenim prilikama u provincijama Rimskoga Carstva, o položaju pojedinih skupina i društvenim kretanjima vidljivim iz sačuvanih pisanih spomenika. Rasprava je mjestimice sociolingvistički ogled o uvjetovanosti jezičnih pojava povijesno-kulturnim kretanjima. Istarska imena izdvojena su kao zasebna cjelina, opisana je njihova tvorba i tvorbeni sastojci, prostorna raspodjela i veze sa susjednim krajevima, raznolikost obrazaca u kojima se javljaju. Identificirani su glasovni elementi koji utvrđuju veze s dalmatinskim i sjeverozapadnim područjem.

Uz mnoštvo tematskih oblasti koje dodiruje, iskaz nigdje nije opterećen suvišnim. Tekst je otvoren preispitivanju svega rečenog i u tome je jedna od njegovih vrijednosti. Poticaj je novim istraživanjima i bogat izvor raznovrsnih podataka svima koji će se srodnim temama ubuduće baviti.

Knjigu je izdala biblioteka Latina et Graeca 1991. godine u Zagrebu kao IX. svezak svojih radova. Ima 271 stranicu i 8 fotografiranih natpisa u prilogu.

Knjiga je korisna ne samo za lokalnu povijest u kojoj se imena često jedino vrelo nego i za spoznaju odnosa drevnih naroda na našim područjima.

Liljana ŠARIĆ

ZEMLJOVIDI HRVATSKE POVIJESTI

Mirko Marković, DESCRIPTIO CROATIAE. Hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata. Izdanje "Naprijed". Zagreb 1993, 371 str. (povijest zemljovida, njihov opis i obrada, izbor i prezentacija, sažeci, literatura, kazala).

Descriptio Croatiae monumentalno je djelo hrvatske povijesti i predočavanja hrvatskoga prostora na povijesnim europskim zemljovidima. Djelo koje bi služilo na čast mnogo većim narodima i mnogo razvijenijim kulturama.

Ovi su zemljovidi slijed dokazā i sudbinā prostora na kojem će od 7. stoljeća obitavati Hrvati i svjedoci svih mijena toga prostora u trinaest stoljeća hrvatskoga prebivanja na njemu. Premda su Hrvati stoljećima ostvarivali svoju državnost u različitim savezima s drugim narodima, ovi zemljovidi pokazuju kako nikada u njih nije nestalo svijesti o cjelovitosti vlastitoga nacionalnog teritorija.

Mirko Marković je gotovo sav svoj znanstveni vijek posvetio skupljanju i proučavanju hrvatskih povijesnih karata kao pouzdanom svjedočanstvu hrvatskoga nacionalnog protega u povijesnom vremenu velikih prostornih plima i oseka u kojima se taj prostor širio, sužavao, iseljavao i naseljavao mijenjajući etničku, jezičnu i gospodarsku sliku uvijek prepoznatljivu u međama hrvatskoga povijesnoga zaposjednuća, u hrvatskim toponimima kao nepomičljivim svjedocima njihovih tvoraca, ili nasljednika, i prilagoditelja njihovih zatečenih likova hrvatskom jezičnom sustavu.

Koliko god su ovi zemljovidi povijesni dokumenti hrvatskih međa kroz prostor i vrijeme, nama su u prvom redu značajni upravo po bogatstvu toponima koje je M. Marković znalacki prepoznavao i uglavnom pouzdano identificirao u današnjoj toponimiji. Ta imena, njihov izbor, razmještaj, gustoća važni su povijesni, narodnosni i jezični podaci. U njima se odražava uzročnost nastanka, vrijeme njihove pojavnosti i mijenā likova. Puk koji ih je nadijevao, ili prilagođivao svojem jezičnom uzusu, birao je kako što i gdje imenovati, kartograf koji ih je unosio na karte probirao ih je s obzirom na njihovo zemljopisno, povijesno ili strateško značenje, mi ih vrednujemo s obzirom na prostor i vrijeme njihova unosa na te zemljovide. Svako ime, svaki imenom izdvojeni detalj, ima na ovim zemljovidima višeznačni smisao.

Za hrvatsku narodnosnu povijest od izuzetnog je značenja zemljovid arapskog geografa Muhameda el Idrizija iz 1154. godine. Taj čuveni geograf na dvoru normanskoga kralja u Palermu, pošto je proputovao istočnojadransko primorje, prikazuje taj prostor sa zaledem na ovećoj karti (*Mappae Arabicae*, po K. Milleru) i zove ga *Bilad Garuasia*, tj. zemlja Hrvatska. Na primorju od Istre do Dubrovnika upisao je redom 25 gradova, među inim: Umag, Novigrad, Poreč, Rovinj, Pulu, Medulin, Labin, Plomin, Lovranu, Trsat, Bakar, Senj, Karlobag, Nin, Zadar, Šibenik,

Trogir, Split, Makar, Ston i Dubrovnik. Podalje od mora označio je Klis, Sinj i neubicirani grad *Kulia* (?). U njihovu zaleđu predočen je greben Dinarida (*Catena mundi*), a dublje u unutrašnjosti prikazane su nesigurno rijeke Dunav (*Nahr Danu*) i Drava (*Nahr Draua*). Za Savu nije znao. U tekstu »Geografija« opisi su detaljniji. Tako on za Dubrovnik (*Ragusa*) navodi da je zadnja hrvatska luka u tom nizu primorskih gradova. Zanimljivo je i značajno što taj uvaženi geograf jasno izdvaja Hrvatsku imenom, premda je tada bila u savezu s Ugarskom.

Uz mnoge čuvene sastavljače europskih zemljovida koji su tijekom vremena prikazivali hrvatske zemlje, dr. Mirko Marković posebnu pozornost posvećuje domaćim kartografima koji se uspješno nose s čuvenim imenima tadašnje europske kartografije (V. D. Volarić, B. Bonifačić, I. Klobučarić, S. Glavač). U ovoj knjizi zorno pratimo prostorne mijene hrvatskih zemalja tijekom stoljeća kad je teritorij Hrvatske za najjačih turskih nadiranja bio sveden na »ostatke ostataka«, jer je na njima razvidno kako je uvijek u hrvatskom narodu, i kod europskih suvremenika, svijest o svekolikom teritoriju Hrvata bila živa. Vidi se to, primjerice, u zemljovidu iz 1788. na kojem je teritorij zapadne Bosne između rijeka Vrbasa i Une nazvan Turska Hrvatska. Kazuje se tako imenom povijesna istina o tom prostoru koji nikada nije pripadao srednjovjekovnoj bosanskoj državi. Karta J. van der Bruggena iz 1738. predočuje prostor Hrvatske unatoč političkoj podjeli na užu Hrvatsku, Slavoniju (i Dalmaciju), jer je tom kartografu očito bilo jasno da na dotičnom prostoru živi jedan i jedinstven narod. Slavonija na tom zemljovidu prikazana je u povijesnim granicama. Ona je prema zapadu omeđena Sutlom, prema istoku utokom Save u Dunav kod Zemuna, na sjeveru Dravom, a na jugu Savom. Ime Slavonija proteže se na zapadni dio kajkavskoga prostora i na sav Srijem, koji Srbija nikada u povijesti nije imala u sastavu svojega državnoga teritorija. Na karti iz 1737. prikazan je prostor tzv. uže Hrvatske kojemu zapadna granica ide Sutlom i Kupom, kao i danas, prema istoku omeđuje ga Vrbas, a stranom kartografu poznato je ime toga prostora. Zato zapisuje – Croatia.

Descriptio Croatiae ima dokumentarnu, povijesnu, zemljopisnu, jezično-narodnosnu, pa i likovnu vrijednost. Ova knjiga ne prikazuje samo poimanje prostora od antičkih vremena do u 19. stoljeće, ona ubikacijom povijesnih toponima ima za pručavanje povijesne toponimije na prostoru Hrvatske izuzetno značenje, jer se ti jezični spomenici pridružuju nepomičljivim zemljopisnim sadržajima te zajedno svjedoče o stvarnoj i jezičnoj povijesti hrvatskoga prostora iz mnogo starijeg vremena od onoga kad su zemljopisna imena iz narodnoga pamćenja prenesena na karte te prostorno pokazuju nastanak i slijed mijena koje očitavamo na dragocjenim kartama u ovoj uzornoj knjizi.

Petar ŠIMUNOVIĆ

STAROHRVATSKI SOLIN

Katalog izložbe. Ed. Arheološki muzej, Galerija umjetnina, Matica hrvatska u Splitu. Split 1992., 300 str. (ilustrirano)

Uzorno sastavljen Katalog izložbe starohrvatskoga Solina doima se kao prava i cjelovita monografija o kraju koji je najprepoznatljiviji i najdokumentarniji s obzirom na ranu hrvatsku doseobu i život Hrvata na istočnojadranskom primorju, u srcu hrvatske državnosti, u kolijevci hrvatske povijesti. Knjiga je to o gradu krcatom ranohrvatskim spomenicima materijalne i duhovne kulture, koji do danas svojom sačuvanom baštinom pokazuju zanimljiv spektar življenja Hrvata na oplemenjenom pejzažu solinskoga agera, u vremenu umiranja jednoga urbaniteta i izrastanja drugoga unutar Dioklecijanove vile. Toj Saloni Hrvati su od 7. stoljeća, u spomenicima naslijeđenim i stvorenim, očuvali do danas svjedočanstva njezine nekadašnje moći i slave i bitne tragove svoje vlastite prisutnosti od 640. godine pa do 12. stoljeća.

Od nekoliko zanimljivih priloga probiremo samo one koji imaju vezu i značenje s tematikom kojom se bavi naš časopis.

R. Katičić, *Pristupajući starohrvatskom Solinu* (str. 9–12). Značenje imena *Salona / Solin* kao spomenika jezika i kulture, u kojem je imenu prepoznatljiva predantička osnova sačuvana u Rimljana kao *Salona* > *Saluna*, koje se ime u ranoj hrvatskoj prilagodbi *Solyna* prepoznavalo kao genitivni lik od kojega je ispravno izveden nominativ *Solynъ* > *Solin*. Ime biva tako izrazom i svjedokom kontinuiteta života raznih etnija od predantičkoga vremena do danas. Taj slijed ondje prate i potvrđuju materijalni dokazi, od ilirskih gradina, grčke faktorije, romanskoga grada, bizantskih bogomolja do hrvatskih spomenika, osobito onih na Gospinu Otoku. Katičić se posebno pozabavio predajama o raznim narodima (Goti, Avari, Slaveni) koji se spominju u ranim povijesnim kronikama i vrelima, tražeći hrvatsku nit u tom vremenu seoba naroda i u tom gradu koji porazom Gota nije bio uništen, nego je za rekonviste obnovljen, i taj gradski život trajao je do hrvatske doseobe, i kasnije. Hrvati nenaviknuti na život u gradu žive na njegovu rubu. Ondje nastaju začeci hrvatske gentilne vlasti, načini upravljanja, darivanja, sudovanja, kako je to zabilježeno u ispravama sačuvanim iz 9. stoljeća.

Rani toponim *Podmerje* (: *murus* 'zid'), Krešimirov darovani posjed ispod antičkoga zida, zorno pokazuje kako i gdje Hrvati započinju svoje življenje. Kako se ruševine antičkoga grada raslojavaju, ulazi u njih hrvatski puk, hrvatska imena: *Stenice, Stražišće, Orešje, Suhi mosti...* hrvatski apelativi u ispravama srednjovjekovnoga latinizeta koje se odnose na darovnice, na prava na posjede, mlinice itd., te tako upućuju svojim sadržajima na ruralni, a ne urbani biljeg tadašnjega naselja. Pošto se romanska crkvena hijerarhija bila povukla u Dioklecijanovu palaču, stari Solin gubi gradska obilježja, a lokaliteti kao što su *Klis, Rižinice, Gradina*, crkve

sv. Stjepana, sv. Marije, koje postaju kraljevske krunidbene i pokopne bazilike, svjedoče o golemoj ulozi starohrvatskoga Solina u osvit hrvatske povijesti.

E. Marin, *Izložba »Starohrvatski Solin«* (str. 13–15). Prikaz je antičke Salone koja je dočekala Hrvate dijelom na ruševinama a dijelom na kontinuitetu kasnoantičkoga života u preobrazbi novoga ranosrednjovjekovnoga društva. Biljeg Bizanta u obnovljenom gradu za rekonkviste očituje se u episkopalnom centru s križnom bazilikom, u ranokršćanskim crkvama i grobljima po ageru. Hrvatska prisutnost koja se na početku ne zapaža *intra muros* biva sve izrazitija, pa starohrvatski Solin, između gradova Trogira i Splita, zrači svojim hrvatskim sadržajima, svojim spomenicima, u prvom redu onima na Otoku, od 640. godine do početka 12. stoljeća.

Vrijedni su prikazi M. Ivaniševića *Povijesni izvori* (31–56). U njima sistematizira, kataloški obrađuje s vrijednim komentarima i bibliografskim podacima mnogobrojna povijesna vrela opskrbljujući ih faksimilima te donosi latinski/grčki/talijanski izvornik i u hrvatskom prijevodu, pružajući nezaobilazno pomagalo svakome tko se bude zanimao najstarijim povijesnim i diplomatskim spisima na počecima hrvatske povijesti.

Njegov drugi rad *Slike povijesnih događaja* (225–268) čini likovni prikaz radova nadahnutih počecima hrvatske povijesti od neprepoznatljivog slikara iz početka 17. stoljeća preko Ivekovića, Quiquereza, Kljakovića, Mückea, Medovića, V. Paraća do suvremenog slikara J. Botteriija Dinija (r. 1943.), čiji je triptih starohrvatskih kraljevskih motiva na koricama ovoga izvrsno opremljenoga kataloga.

A. Piteša, I. Marijanović, A. Šarić, J. Marasović, *Arheološka mjesta i spomenici* (95–167). Ovaj prilog je najopširniji i najbogatiji podacima. Navode se ranohrvatski lokaliteti, njihova imena, nalazi, prikazi, komentari tih nalaza i literatura o njima. To su dragocjeni arheološki, povijesni, topografski, graditeljski i onomastički podaci, a obrađeni su pod ovim natuknicama: Gajine, Sv. Juraj na Putalju, Sustipan u K.-Sućurcu, kaštel Lučac, Barbarinac, salonitanske nekropole, Sv. Mihovil »de Arena« ili »de Slano«, Rižinice, Gradina i crkva sv. Petra i Mojsija, starohrvatska groblja u Majdanu i Glavičinama, Sutikva, Prosik, Vranjic, tvrđava Kuk iznad Kučina, crkve sv. Luke u Kučinama, solinske mlinice itd. Ti su člančići nabiti podacima o spomenicima čija nas prisutnost u tom kraju i u tom vremenu doista ispunja ponosom.

Radovi M. Bonačić-Mandinić o nalazima novca (187–197), Silvane Matković o bibliografiji radova o Solinu od 7. do 12. stoljeća (199–214), N. Bezić-Božanić o Solinskom polju nakon 1102. godine zaokružuju ovu imponantnu sliku starohrvatskoga Solina u koju je utkano mnogo mara i umješnosti ovih autora.

Uz njih dolično priznanje zaslužuju urednik Emilio Marin, likovna postavljajica izložbe Sanda Božić, urednički odbor kataloga: M. Ivanišević, E. Marin i A. Piteša i drugi.

Ova se knjiga javila u pravom trenutku sadašnje hrvatske povijesti kao nepobitno svjedočanstvo materijalnih i duhovnih vrednota naroda koji je na početku 7. stoljeća na temeljima antičke civilizacije kročio zrelo i prepoznatljivo u europsku stvarnu i kulturnu povijest.

Petar ŠIMUNOVIĆ

FRANCE BEZLAJ

(Litija 19. 9. 1910. — Ljubljana 27. 4. 1993.)

In memoriam

Umro je jedan od najvećih slovenskih onomastičara, autor nedovršenoga *Etimološkog rječnika slovenskoga jezika*, prvi urednik časopisa *Onomastica jugoslavica*, suorganizator naših bijenalnih onomastičkih konferencija — akademik France Bezljaj.

Rođen je u Litiji 1910. Gimnaziju je pohađao u Kranju i Ljubljani. Studirao je slavistiku u Ljubljani kod R. Nahtigala i F. Ramovša, a studij je nastavio u Pragu zanimajući se eksperimentalnom fonetikom. Iz toga područja izabrao je temu doktorske disertacije: *Oris slovenskega književnega izgovora* (1939).

Zatim je desetljeće proveo kao gimnazijski profesor, a onda započeo uspješnu sveučilišnu karijeru. Najprije kao lektor češkoga jezika. Taj lektorat jako ga je vezao uz češku lingvistiku. Godine 1958. postao je izvanredni, a 1963. redoviti profesor za poredbenu slavensku lingvistiku na Filozofskom fakultetu u Ljubljani. Od 1964. redoviti je član Slovenske akademije znanosti i umjetnosti, gdje je razvio golem rad u etimološko-onomastičkoj sekciji koju je do smrti uspješno vodio. U toj sekciji je, u početku s malo suradnika, skupljao građu za budući etimološki rječnik i dopunjavao kartoteke slovenskih onomastičkih osnova.

Učenik F. Ramovša, odgojen na dobrim tradicijama slovenskih lingvista Miklošiča, Kopitara, Nahtigala, Ramovša, Oštira, Kelemine i dr. sve se više približavao onomastičkim i etimološkim studijama, vršeći zavjet svojega učitelja Ramovša da započne i dovrši etimološki rječnik, koji je on bio davno prije zamislio i na čijim je pripremnim radovima F. Bezljaj radio, kao najbliži Ramovšev suradnik, već od 1939. godine.

Upoznavši se s djelima J. Hubschmida o praindoevropskom supstratu u istočnim Alpama, započeo se ovaj nekoć mladi eksperimentalni fonetičar, bohemist, pisac stručnih članaka o bjelinstvu i pčelarstvu sve više zanimati predslovenskim jezičnim supstratom čiji su podaci upravo u toponimima bili najprisutniji.

To ga je odvelo u onomastiku. Specijalno u toponimiju. Zanimljive su njegove kritičke napomene i ocjene o mnogobrojnim onomastičkim raspravama austrijskog onomastičara E. Kranzmayera o naseobinama u Koruškoj od najstarijih vremena, koje je Bezljaj objavljivao u *Slavističnoj reviji* (V–VI, 1954), (XI, 1959–1960).

U svojim prvim toponomastičkim radovima: *Sinonim za pojem 'locus fluminis profundior'* (1954), *Krčevine* (1955), *Zanimivosti iz toponomastike* (1955), *O besedah in imenih* (1955) pokazuje ozbiljnost pristupa. Oni ga predstavljaju kao školovanog lingvista, poznavatelja jezične i povijesne dokumentacije te srodnih i graničnih struka koje pomažu shvatiti i objasniti dotično ime, ali upozoravaju i na njegovu prebogatu maštu s mnoštvom katkad teško uhvatljivih asocijacija, na izvanrednu moć kombinatorike, na nedorečenosti u zaključku, otvarajući često na dubljim razinama nove mogućnosti drugih i drugačijih rješenja. Njegove su etimologije vrlo zanimljiva

štiva, čak kad se u svemu i ne slažemo s ponuđenim rješenjima.

Godine 1956. izlazi mu prvi dio *Slovenskih vodnih imena*, a 1961. drugi dio. To je najopsežnije, njegovo prvo kapitalno djelo slovenskog jezikoslovlja. Skupio je, obradio i protumačio gotovo sva imena rijeka, potoka i jezera do kojih je mogao doći iz povijesne građe i terenskih podataka. Slovenska vodna imena nepresušno su vrelo podataka za predslovenski i slovenski imenski sloj; vrlo su dobro dokumentirana i predstavljaju važno djelo cjelokupne slavenske hidronimije.

Upravo to djelo dalo mu je pobudu za proučavanje slavenske jezične stratigrafije na širem slavenskom prostoru: *Stratigrafija Slovanov v luči onomastike* (1951) te *Význam onomastiky pro studium praslovanského slovníku* (1958).

Njegova knjiga *Eseji o slovenskom jeziku* (1967) zanimljiva je sadržajem, vrlo čitljiva i poticajna. U njoj nalazimo nekoliko vrlo preglednih onomastičkih poglavlja kao što su *Predslovenski imenski substrat v slovenščini* (str. 84–93) i *Slovenski imenotvorni proces* (str. 156–165), koja se često navode u onomastičkoj literaturi.

Njegovo proučavanje slovenskih, zapadnoslavenskih i balto-slavenskih veza bio je još jedan put koji ga je vodio k njegovu najvažnijem, posljednjem, nedovršenom djelu: *Etimološkom slovaru slovenskega jezika* I., A–J (1976), II., K–O (1982), u kojem je očit njegov golem osobni prinos etimološkim rješenjima. Oslonjen u prvom redu na etimološke rječnike Vasmerov, Machekov i, osobito, Skokov, Bezlaj je naročitu pozornost posvetio toponimima koji na istočnom alpskom prostoru pokazuju vrlo drevne stratume, i slovenskima, koji ovdje na slovenskoj jezičnoj periferiji, u istočnim Alpama, svojim arhaičnim likovima čuvaju važan sastojak općeslavenskog leksičkog fonda.

Bezljaj je iškolovao podmladak koji će biti u stanju brzo i dobro dovršiti to njegovo životno djelo.

Akademik France Bezljaj kao profesor poredbene slavenske filologije zaorao je duboku brazdu u slovensko jezikoslovlje. Bio je urednikom *Slavistične revije*, *Jezika in slovstva*, jedan od pokretača i prvi urednik časopisa *Onomastika jugoslavica*. Njemu u čast posvetili smo 9. knjigu toga časopisa o sedamdesetoj obljetnici života. O njegovu životu i radu podrobno je pisao Franc Jakopin, a iscrpnu bibliografiju radova priredila je Alenka Šivic-Dular, nastavljačica njegova rada na katedri za poredbenu slavensku lingvistiku.

Uredništvo časopisa *Folia onomastica Croatica*, glasila Razreda za filološke znanosti HAZU, čiji je dopisni član bio akademik France Bezljaj, izražava mu zahvalnost za dugu i bogatu suradnju, osobito na poslu onomastičke znanosti.

Petar ŠIMUNOVIĆ